

## PAPER DETAILS

TITLE: Türk dilinin tarihi söz varligindan örnekler II (eyermek<edermek)

AUTHORS: Pasa YAVUZARSLAN

PAGES: 161-176

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/649175>

## TÜRK DİLİNİN TARİHİ SÖZ VARLIĞINDAN ÖRNEKLER II (eyernek<édermek)

Paşa YAVUZARSLAN\*

**Özet:** Bu yazıda Türkiye Türkçesinin söz varlığında kullanım alanını yitirmiş olan Eski Türkçe **édermek** fiilinin, tarihî Türk metinlerindeki varlığı ortaya konulmuştur. **édermek** fiilinin tarihî Türk yazı dilleri içerisinde geçirmiş olduğu ses, biçim ve anlam değişiklikleri, karşılaştırmalı dil bilimi yöntemiyle tespit edilmiştir. Eski Türkçe dönemi metinlerinden yalnızca Uygur dönemi metinlerinde (y)edär- şeklinde geçen kelime, Karahanlı ve Harezmi metinlerinde de varlığını korumuş ve Harezmi döneminde **édermek** fiilinden ederü biçiminde bir zarf yapısı gelişmiştir. Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde **édermek** fiilindeki /d/ sesi /y/ sesine gelişmiştir. Fiil özellikle Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde doğru okunamamış ve bu dönem metinlerinin söz varlığını içeren Tarama Sözlüğü'nde yer almamıştır. Tarihî metinlerde yapılan incelemeler sonucunda, **édermek** fiilinin pek çok metinde yanlış okunduğu tespit edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Tarihî söz varlığı, **édermek** fiilinin etimolojisi, tarihi karşılaştırmalı Türk dil bilgisi, söz varlığı, evrimleşme.

### **Lexicological Examples (the verb of eyernek) from the Historical Turkish Language**

**Abstract:** Despite the fact that it is no longer used in the contemporary Turkish of Turkey, this article illustrates the existence of the old Turkish verb **édermek** in historical Turkish texts. The phonological, morphological and semantic changes of the verb **édermek** in historical Turkish languages has been exposed through comparative linguistics. Of all ancient Turkish period texts, the aforementioned word - found only in ancient Uygur period texts as (y)edär-, has maintained its existence in the Karahan and Harezmi texts and an adverb ederu has been derived from the verb **edernek** in the Harezmi period. The phone /d/ has developed into the phone /y/ in Old Anatolian Turkish and Kipchak texts. The verb was not read

---

\* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-Posta: yarslan@humanity.ankara.edu.tr

correctly in Old Anatolian texts in particular, and was not found in the Tarama Dictionary which included the vocabulary found in texts of this specific period. Following research carried out on historical texts, it has been displayed that the verb **edermek** has been misread in countless texts.

**Key Words:** the historical vocabulary of Turkish, the ethymology of the verb **edermek**, comparative linguistics, vocabulary, evolution

Bütün diller tarihî gelişme sürecinde ses, biçim, sözdizimi ve söz varlığı değişimine uğrarlar. Dillerdeki bu evrimleşme sürecini inceleyen bilim dalı, tarihî dil bilimi alanıdır. Tarihî dil bilimi gerek art zamanlı (diachronic) yöntemle gerekse karşılaştırmalı tarihî (comparative historical linguistic) dil bilimi yöntemiyle dillerdeki değişimleri ve etkileşimleri ortaya çıkarır. Türk dilini bu açıdan inceleyen en önemli kaynaklar, Rus Türkolojisine aittir. Özellikle Rus Bilimler Akademisinin yayımladığı *Sravnitel'no-İstoričeskaja Grammatika Tjurkskix Jazykov: Fonetika* (1984); *Morfologija* (1988); *Sintaksis* (1986); *Leksika* (2001) serisi Türklük bilimi çalışmaları açısından çok önemli bir yere sahiptir. Ancak bütün bu kaynakların incelemelerine konu olmayan Türk diline ait pek çok gramatikal yapı ve kelime, Türk dilinin tarihî kaynaklarında saklı bulunmaktadır. Türk dilinin tarihî kollarından biri olan Batı grubu Türk yazı dilinde kaleme alınan yazma eserlerde, evrimleşme sonucunda değişikliğe uğrayan unsurlar bazen çözümlenememiş, bazen de başka yapılarla karıştırılmıştır.

Bu yazıda Eski Türkçe dönemi eserlerinde *édér-* ‘to pursue’ (Clauson 1972)<sup>1</sup> ve Eski Anadolu Türkçesi kaynaklarında “*eyer-* > EAT ‘**eyerd-**/**eyert-**’ ‘takibetmek, tahkik etmek, araştırmak, künhüne varmak’” (Tietze 2002: 758a) biçiminde geçen *eyermek* fiilinin tarihî Türk lehçelerindeki örnekleri derlenip değerlendirilecektir. Bunun yanı sıra, Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinin söz varlığında yer alan bu fiilin, yanlış okumaları bilimsel veriler doğrultusunda düzeltililecektir. Bu fiil, Eski Anadolu Türkçesi kaynaklarında yanlış okunduğu için, bu dönemin söz varlığını içeren *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*nde yer almamış ve Clauson(1972)’un *édér-* madde başının altında Osmanlı sahasına ait tanığı da gösterilememiştir. Räsänen (1969) etimoloji sözlüğüne bu kelimeyi *\*edär*

<sup>1</sup> *édér-* ‘to pursue’, primarily in the sense of chasing game or pursuing an enemy; hence more vaguely ‘to follow’. Survives only (?) in NR Tuv. **eder-**; NW Kaz., Nog. **iyer-**; there is a NE Khak. Caus. f. **ízert-**. **Türkü** VIII ff. Man. **muyğak sığunuğ uvu[tsuz bil]lig için éderür ermiş** MI 35, 5-7: **Uyğ.** VIII ff. Bud. [gap] **éyin éderip** ‘following his wishes’ U II 40, 10; a.o. Suv. 16, 7: **Xak.** xı **men anı: ederdim** *ıqtafaytuhu wa'ttaba'tu itrahu* ‘I followed him and followed his tracks’ Kaş. I 178 (**eder:rur, edermek:k**). **Xwar.** XIV **éyer-** ‘to hunt’ Qutb 58: **Kıp.** XV. **taba'a** ‘to follow’ **éyer-** Tuh. 10a.8 (Clauson 1972: 67a).

‘folgen’<sup>2</sup> biçiminde almış ve Clauson’un sözlüğünde olduğu üzere tarihî Oğuz yazı dillerindeki biçiminden bahsetmemiştir. Severtjan (1974)’ın *eyer-* (ЕЙЕР-/ЕЈЕР- Типк.) fiili üzerine üç sayfa tutan etimolojik açıklamalarında, *eyer-* fiilinin Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesindeki biçimleri yer almamıştır (Severtjan 1974: 242-245).

## I. Tarihî Türk lehçelerinde EAT *eyermek* fiilinin örnekleri

### 1.1. Orhon ve Uygur Türkçesi metinlerinde;

T. Tekin’in *Orhon Türkçesi Grameri* (2000) adlı eserinin “Sözlük” bölümünde böyle bir fiil yer almamaktadır. *éder-* fiili, Clauson (1972)’dan edindiğimiz bilgiye göre ilkin Uygur metinlerinde geçmektedir: “**Türkü** VIII ff. Man. **muyğak sığunuğ uvu[tsuz] bilig üçün éderür ermiş** ‘the maral doe was pursuing the maral stag for sexual reasons’ *MI* 35, 5-7: Uyğ. VIII ff. Bud. [gap] **éyin éderip** ‘following his wishes’ *U II* 40, 10; a.o. *Suv.* 16, 7 (Clauson 1972: 67a).

A. Von Gabain’in *Eski Türkçenin Grameri* (1988) adlı eserinin “Sözlük” bölümüne, *idär-*, *itär-* olarak iki ayrı biçimde alınan bu örnekler, Uygurca dönemine ait metinlerden alınmış olsa gerektir.

“*idär-*, *itär-* takip etmek, takılmak” (A. Von Gabain 1988: 274).

A. Caferoğlu’nun *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* (1993)’nde bu fiil, **ädärmäk=idärmäk** (s.45) biçiminde alınmış ve şöyle açıklanmıştır:

“**idärmäk** Aramak, takip etmek, arkasını bırakmamak: Man. Erz. 19, 52 = **ädärmäk, itärmäk.**” (Caferoğlu 1993: 59).

“**itärmäk** Takip etmek, arkasınca gitmek: *Suv.* 600, 3= **idärmäk.**” (Caferoğlu 1993: 67).

W.Bang ve A. von Gabain tarafından hazırlanan *Analytischer Index zu den Fünf Ersten Stücken der Türkischen Turfan-Texte* (1931) adlı dizinde bu fiil geçmemektedir.

S. Çağatay’ın yayımladığı *Altun Yaruk* (1945)’ta EAT *eyermek* fiili, *iter-* (*ider-*?) (s. 180) biçiminde iki yerde geçmektedir:

1. “5 - ..... lar-ning yol  
..... eðgü kılınçlar

<sup>2</sup> \**edär* ‘folgen’: uig. (Gab.) *idär*, *itär* ‘folgen’, KB. *idär* ‘estreben’, mtü. Rby. *ädär* ‘aufsuchen, verfolgen, jagen’, soj. *eder*, s-uig. *ezer* ‘следовать’, šor. *ezärä* ‘folgen’, krm. kzk. tob. *iär* ‘erreichen, erlangen’, (tob) ‘begleiten, mit jemandem zusammen gehen’, kaz *ijär-*, *qjär* ‘folgen’ (> čuv. *jer* ‘sich gesellen, sich vereinigen’; *jer-t* ‘herbeiführen’) (Räsänen 1969: 36a).

..... tatıġ-ıġ **ider-me**, öz  
 (lüg)-üg ölüme, eđġü tavar  
 -ka azlanmaġıl, ayıġ kılınç kılma, (Çaġatay 1945: 52).  
 (5-..... ların yol  
 ..... iyi ameller  
 ..... tatlıya düşkün olma, canlı-  
 ları öldürme, servete hırs gösterme,  
 fena amel kılma, (Çaġatay 1945: 53).

2. atlıġ yüzlüġ birgerü      ming ħara budun arķası  
 yme balıķtın öntiler      ilig begig **iterü** (Çaġatay 1945: 124).  
 (Eşraf beraber (hend.)      arkadan binlerce ahali  
 dahi şehirden çıktılar      hanı takip ederek (Çaġatay 1945: 125).

S. Çaġatay'ın 1 ve 2 nolu örneklerdeki tercümelerinden anlaşılacağı üzere, *ider-* ~ *iter-* fiili 'bir şeye düşkün olmak, peşinden koşmak; takip etmek' anlamlarındadır.

EAT *eyermek* fiili, C. Kaya'nın *Uygurca Altun Yaruk* (1994) adlı eserinin "Dizin" bölümünden tespit edebildiğimize göre, bu eski Uygurca metinde 12 kez geçmiştir ve 11 yerde *ider-* şeklinde, bir yerde ise işteş çatı ekiyle genişlemiş olarak, *ideriş-* biçimindedir (Kaya 1994: 497).

M. Erdal'ın *Old Turkic Word Formation* (1991) adlı çalışmasında (y)*edär-* (115, 310, 557, 771-2, 816, s.358b) fiilinden türemiş isim ve fiil yapıları yer almaktadır:

1. "**edärçi** in TT IV A 57 comes from *edär-t+çi*, with the common of /t/ and /ç/: Cf. *edärtçi* in QB 2395, same meaning" (Erdal 1991-I: 115).

2. "**edärtçi** in QB 2395 is a 'pursuer, chaser' and comes from an unattested \* *edär-t*. This word must also be the source of the hitherto unexplained **edärçi** (spelled *itärçi*) in TT IV A 57, which appears in a list of classes of hunters (Erdal 1991-I. 310).

3. "**edär-iş-** 'to chase each other, to follow one upon the other'. Attested in SuvZieme 693. 20 (quoted in UW 135 a.s.v. *ançata*) and UigĀg (1) E5 (*toyın toyın edrişmişlärin* ... "in Gruppen<sub>2</sub> fogten sie aufeinander"). Also BuddhhUig II 293; *sağabira urudita BODISATV eyin bolup anıñ savıña, edärişü birgärü bayagutnıñ äviñä tägip*... The same verb may appear also in ManMon 91: *iki iş ayguçılar eträ[ş]mäzün. eträşip iş küç agduk kılsar*

*kıy(i)nka kızgutka tǵzūn*. This could signify ‘to alternate on the job, i.e. not to carry it out simultaneously’. The variant *edrāš-* may appear also in Maitr fr. 499 r2: The /i/ of the formative may have gotten widened due to the /r/. A problem is posed only by the dental, for ManMon does not confuse the dentals, generally. See *edār-t-* also for the base (Erdal 1991-II: 556).

4. “*edür-t-* is a hap. in BT III 193 not mentioned in the *EDPT* or the *DTS*: *äyriḡ sarsıḡ bramanlarıḡ edärtü idtular* ‘They sent the repulsive and disgusting brahmans to pursue (her)’ (Erdal 1991-II: 771).

5. “*edäriş-tür-* ‘to make a group of people follow (someone) collectively’ is a hap. in ShōAv 202. not mentioned in the *EDPT* or the *DTS*: *bayagutlar, irjilār eligi t(ä)ñri burxanıḡ burxan kuvraḡı birlä edäriştürü ... uduzup balıkka kigürdilār* (Erdal 1991-II: 816).

Yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı üzere, EAT *eyermek* fiili, Türk dilinde ilkin Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçmekte ve bu fiil, A. Von Gabain (1988)’te *idār-*, *itār-*, Çağatay (1945)’te *ider-* ~ *iter-*, Caferoğlu (1993)’te *ädärmäk=idärmäk* ~ *itärmäk*, Kaya (1994)’te *ider-*; *ideriş-* biçiminde okunmuş, Clauson (1972) tarafından ise, kapalı /é/li olarak *éder-* biçiminde kurulmuştur. En son olarak Erdal (1991) EAT *eyermek* fiilinin etymonunu, Eski Türkçe için *(y)edār-* olarak kurmuş ve bu fiilin türevleri için eski Uygur metinlerinden, Clauson (1972)’de ve DTS (1969)’da bulunmayan pek çok tanık tespit etmiştir.

## 1.2. Karahanlı Türkçesi metinlerinde;

SSSR Bilim Akademisi Dil Bilim Enstitüsü tarafından hazırlanan *Drevnetjurkskij Slovar*’ (1969) adlı eserde, EAT *eyermek* fiiline ait örnekler, Karahanlı Türkçesi eserlerinden olan *Dīvānu Lüḡāti’t-Türk* ve *Kutadḡu Bilig*’den derlenmiştir:

“*edār-* искать, гнаться, идти следом: бек tut javaš taqagu süvlin jazīn ēdärmä береги курицу в доме, не гоняйся за фазаном в степи (МК III 11); körü barša dūnja kölāḡa sanī / ēdīrsā qačar qačša ēdrār seṇi если посметреть, мир – [словно] тень: / пойдешь за ним – он убегает, если убегаешь – он гонится за тобой (*QBN* 101<sub>1</sub>); biliglig bilignī ēdārgān bolur знающий постоянно ищет знания (Юг C<sub>105</sub>)” (DTS 1969: 162b).

DTS 1969’da *edār-* fiilinin bir başka varyantı olan *edār-* biçiminin örnekleri de *Dīvānu Lüḡāti’t-Türk* ve *Kutadḡu Bilig*’den alınmıştır.

“*edār-* искать, гнаться, идти следом: jaḡī qačsa tap qīl ēdärmä jīraq если враг побежит, не гонись за ним далеко, знай меру (*QBN* 179<sub>13</sub>); jazıdaḡı süvlin ēdārgāli ēvdāki taqayū ičyīnma пока гоняешься за фазаном

в степи, не упусти курицу, находящуюся в доме (МК I 1447) (DTS 1969: 164a).

DTS 1969'da yukarıdaki biçimlerin yanı sıra *eğır-* (s.165a) ve *edır-* (s. 163b) biçimleri de alınmış ve ilgili madde başlarına gönderilmiştir.

“**edärtäči** домогающий, преследующий: jaŷi qačša tap qıl eđärmä udu / eđärtäči jaŋđi bū jērķä todu если враг побежит, не гонись вслед за ним, знай меру /: тот, кто гонится, вернулся сюда, получив сполна (букв. насытившись) (QBH 89<sub>8</sub>). *krş. eđärtči* (DTS 1969): 162b).

“**eđärtči** домогающий, преследующий: jaŷi qačša tap qıl eđärmä udu /: eđärtči jedi körsä beŋgä todu если враг побежит, не гонись вслед за ним, знай меру меру /: тот, кто гонится, был вдоволь бит (QBN 180<sub>3</sub>). *krş. eđärtäči* (DTS 1969: 164b).

EAT *eyermek* fiili, *Kutadgu Bilig*'te *eğer-* biçiminde on dört kez geçmekte ve anlamı ‘takibetmek, kovalamak’ olarak verilmiştir.

1. 3536 körü barsa dünya kölike sanı / **eğerse** kaçar kaçsa **eğerer** sini (Arat 1979<sup>2</sup>: 355).
2. 3538 bu dünya kaçar kim **eğerse** anı / kalı kaçsa andın **eğerür** sini (Arat 1979<sup>2</sup>: 355). [3538 *eğerse*] A<sub>3</sub> *e-tirz-e* (e-dikkat) | *kalı ... sini*] A<sub>3</sub> ... *e-terür* (e-dikkat) *sen-i B<sub>11</sub> yana iğerür s.* (Arat 1979<sup>2</sup>: 355).
3. 3970 ayur ay kadaşım ne erki iŋiŋ / mini munça yavlağ **eğerdi** beŋiŋ (Arat 1979<sup>2</sup>: 400).
4. 6619 sunup tutmuşımça **eğerdim** sözüğ / kelü birdi ötrü yıparı bura (Arat 1979<sup>2</sup>: 652).
5. 1409 kölike teg ol kör bu dünya toŋga / **eğerse** kaçar kaçsa yapçur saŋga (Arat 1979<sup>2</sup>: 158).
6. 2094 öğinde keçürse bu beglik işin / anı yetse bolmaz **eğerse** kuşın (Arat 1979<sup>2</sup>: 276).
7. 3627 sağığ ol bu dünya közüŋde uçar / neçe öz **eğerse** ol ança kaçar (Arat 1979<sup>2</sup>: 364).
8. 4929 bu dünya yaŋğı bu **eğerse** kaçar / çoğu birse evre saŋga yol açar (Arat 1979<sup>2</sup>: 492).
9. 4301 kuruğ sözleme sen kişig soŋgdama / uşak söz **eğerme** yime kikneme (Arat 1979<sup>2</sup>: 432).

10. 2395 yağı kaçsa tap kıl **eğerme** uğu / **eğertçi** yidi körse berge toğu (Arat 1979<sup>2</sup>: 253).

11. 2390 yağı kaçsa tapkıl **eğerme** yırağ / kalı yandru yansa kaçumaz ağaq (Arat 1979<sup>2</sup>: 253).

R. Arat'ın *Kutadgu Bilig* (1994<sup>6</sup>) çevirisinde, mısralarda geçen *eğer-* fiili 'tâkip etmek; kovalamak; peşine düşmek; uymak' anlamlarında çevrilmiştir. Ancak *Kutadgu Bilig III İndeks* (1979)'te verilen 'takibetmek, kovalamak' anlamları eksiktir. DTS (1969)'da *Kutadgu Bilig* ve *Dīvānu Lüğāti't-Türk*'ten alınan *edār-* ~ *eđār-* fiilinin anlamları 'aramak (искать); kovalamak, peşinde gitmek (гнаться); izini takip etmek (идти следом); ısrarla istemek (домогаться); takip etmek (преследовать)' olarak verilmiştir.

EAT *eyermek* fiili, Kaşgârlı'nın *Dīvānu Lüğāti't-Türk* adlı sözlüğünde, s.98'de *eđār-* olarak üç harfli kelimeler arasında verilmiştir:

"*eđār-* :: MN 'ANY 'AĐAR 'DIM **mān ani eđārdim** "I followed in his tracks (iqtafaytuhu wattaba'tu aṭarahu)." 'AĐA'RUR MN 'AĐAR' MA'K **eđārūr mān, eđārmāk**." (Dankoff-I 1982: 183).

":: : BUV 'IT 'L KAYIK'NY 'AĞARK'N **bu it ol kāyikni eđārgān** "This is a dog who habitually chases after ( *min 'ādatihi ṭilāb*) game." Also used to describe a man who always seeks revenge (*yaṭlubu ḥiqdahu dā'im<sup>an</sup>*). (Dankoff-I 1982: 172; Dīvān 89).

"YAZYDA'QY SUW'LIYN' 'AÇAR'KALIY 'AW'DA'KIY TAQA'TUV 'IJ'TIN'MA' **yazıdaqi süwlin eđārgāli āwdāki taqāyu içyinma** "When you go out hunt pheasant [in the field] do not let the hens in the house escape." (Dankoff 1982-I: 336; Dīvān 224).

*Dīvān*'da EAT *eyermek* fiili, aşağıdaki şu iki dörtlükte de geçmektedir:

**goldaş bilä yaraşyl**

**qarşıp adın üdürmä**

**bäk tut yawaş taqāyu**

**süwlin yazın eđärmä** (dankoff 11984-II: 151; Dīvān: 449). *krş*. Tekin 1989: 134 (LX/4). Burada Tekin (1989) tarafından *edermek* fiili, 'aramak' olarak anlamlandırılmıştır<sup>3</sup>.

<sup>3</sup> Tekin 1989'da bu dörtlük, Müstefilün feülün müstefilün feülün (---/---/---/---) vezninde üç beyitten oluşan bir şiirin ikinci beyti olarak geçmektedir: *Koldaş bile yaraşgıl qarşıp adın üdürme/ Bek tut yawaş takagu süwlin yazın edermek* (Tekin 1989: LX/3). *edermek* fiili, "Sözlük" bölümüne *edermek*- aramamak e. LX, 4 (Tekin 1989:219) olarak alınmıştır.



biligni edârdim

bügünü üdürdüm

özümni adırdım

yalyıl atım yazlinur (Dankoff 1984-II: 269; Dīvān: 546).<sup>4</sup>

Dankoff (1982-1984) *Dīvān*'da geçen bu örnekleri, *edâr*- "follow" olarak İngilizceye çevirmiştir (Dankoff 1985-III: 19).

EAT *eyermek* fiili, R.R. Arat tarafından yayımlanan *Atabetü'l-Hakayık* (1992) adlı Karahanlı dönemi eserinde de geçmektedir:

105 biliglig biligni edergen bolur

106 bilig tatgın ay dost biliglig bilür

107 bilig bildürür bil bilig qadrini

109 biligni biligsiz otun ne kıılır (Arat 1992: 49).

Nüsha farkları şu şekildedir: "105 edergen ] A<sub>6</sub> qsergen B<sub>6</sub> etergen (satır üstünde ar. harfl. *istegen*; ar. *eder*gen) C<sub>4</sub> edergen (satır altında *mütbaq'at*) (Arat 1992: 49). Arat (1992) "Notlar" kısmında bu fiili şöyle izah etmiştir:

"105 edergen; nüshalardaki şekiller: A *qsergen* Bu *etergen* (izahı *istegen*), Ba *eder*gen ve C *eder*gen (izahı *mütbaq'at*). Metinde her hâlde *eder*- fiili yazılmış olmalıdır; krş. Kâşgarî: *eder*- «aramak, tâkip etmek, kovalamak» ve bundan *e>i* değişmesi ile, Kazan. *iyer*- ve *y>g* ile Ş. Süleyman *iger*-." (Arat 1992: 147). Arat tarafından kelime, "Dizin"e *eder*- olarak alınmış ve anlamı 'aramak' olarak verilmiştir (Arat 1992: XVIII).

A. Ata tarafından Karahanlı Türkçesi dönemi eseri olarak kabul edilen *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi* (Ryland Nüshası) (2004) adlı eserde de EAT *eyermek* fiili, *eder*- 'takip olunmak' anlamında sadece bir kere geçmektedir:

"**ÉDER**:- takip etmek, peşinden gitmek. **Éderü kelgen**: takip edilen. (Ar. mütteba', Far. be-dum âmede/gān) *Tünle életgil qullarımını sizler éderü kelgenler siz. 36/80b1=44:23.*" (Ata 2004: 324; 128). A. Ata (2004), Clauson (1972) gibi bu fiili, kapalı /é/ ile *eder*- biçiminde okumuş ve anlamını 'takip etmek, peşinden gitmek' olarak vermiştir. *eder*- fiili, A. Ata tarafından Karahanlı Türkçesi metni olarak kabul edilen *Kur'an Tercümesinde*, *Kur'an*'da 44. sure olan Duhan suresinin 23. ayetinde geçen *mutteba'üne* biçimindeki Arapça kelimenin karşılığı olarak verilmiştir. Bu ayette *mutteba'* kelimesi, *itteba'a* (=ifta'ale) fiilinin çekimlenmiş biçimi olup,

<sup>4</sup> Tekin 1989'da bu parça yer almamıştır.

sözlüksel kategorisi geçişsizdir. Bu sebeple bu metin için *êderü kel-* bileşiğinin anlamı, *itteba'a* fiilinin geçişsiz yapısına bağlı olarak 'takip edilmek, takip olunmak'tır. A.K. Borovkov (2002: 134) sözlüğünde olduğu üzere, *êderü* biçiminde zarf olarak 'ardınca, arkasınca, ardı sıra' olarak da anlamlandırılabilir.

### Harezmi Türkçesi metinlerinde;

Dil yapısı bakımından kimi Türkologlarca, Karahanlı, Harezmi ve Çağatay Türkçesi eseri olarak kabul edilen *Orta Asya Anonim Tefsiri*'nde EAT *eyermek* fiili, bütün örneklerde -u zarf-fiil ekiyle genişletilmiş olarak *êderü* biçiminde geçmektedir. Bu yapı, A.K. Borovkov tarafından *Kur'an tefsirinin* sözlüğünü içeren *Leksika sredneaziatskogo tefsira XII-XIII vv.* (1963) adlı eserde *iðärü* biçiminde madde başı alınmış ve anlamı 'ardınca, arkasınca, ardı sıra' olarak verilmiştir (Usta ve Amanoğlu 2002: 134).

"**iðärü** (ulaç) Ardınca, arkasınca, ardı sıra. şu'ayb yalawaç... musanı **iðärü bardı** musaka yolda yetdi aydı ya bilgil kim ol tayaqnı säñä bärdim kişiniñ ärdi tayaq iðisi kälsä tayaqnı kolsa añar negü cawab bäräyin teb **iðärü kälдим** teb aydı (28b,29); fir'avnniñ köñli yok ärdi anlarğa **iðärü barğuğa** (31,24); fir'avn süsi birlä musa yalawaçnı **iðärü çıkdılar** (31,25). (Usta ve Amanoğlu 2002: 134).

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere *êder-* fiili, *Orta Asya Anonim Kur'an Tefsiri*'nde bütün örneklerde, *bar-*, *käl-* ve *çık-* fiilleriyle bir birleşik yapı oluşturmuştur. Bu birleşik yapı, Raylands nüshası olarak bilinen *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*'nde de sadece bir kere *êderü kel-* (Ata 2004: 324) biçiminde geçmiştir. A. K. Borovkov bu örnekleri haklı olarak, *iðärü* (doğrusu= *êderü*) madde başının altında toplamıştır, çünkü -u zarf-fiil eki bu örneklerde kalıplaşmış ve eklendiği kelime, leksikal bir yapı olarak zarf konumuna yükselmiştir.

Türkologlarca Türk dilinin çeşitli dönemlerine dâhil edilen Rabgūzī'nin 1310 yılında tamamladığı *Qışaşı'l-Enbiyā*'sında EAT *eyermek* fiili, pek çok örnekte geçmektedir. Bu örneklerle bağlı olarak *êdermek* fiili, A. Ata (1997) tarafından 'takip etmek, izlemek, arkasında gitmek' biçiminde anlamlandırılmıştır (Ata 1997-II:176).

1. "... (12) āvāz işitdim āvāznı **êderdim** erse tiken astında bir abuşka kördüm..." 11v/11-12 (Ata 1997-I: 17)

2. "... ey Ze'üm Kāşūrni (21) körgü köñlün bar erse meni **êdergil**. Ze'üm **êderü bardı**, ol ünürge keldiler, kuş [33r] (1) aydı eriniñ ündegil" 32v20/20-21 (Ata 1997-I: 46).

3. “Uçar yügürür kuş kırtlar kördi-(19)ler ırse ır **ıdarı bardılar**, ...” 48v/18-19 (Ata 1997-I: 67). (Doğrusu **eğerü bardılar** olmalıdır].

4. “... ey Benî İsrâ’îl (21) bu buzağuşa tapunmañ; siziñ teñriñiz Allâh turur, meni **eğerin** maña tã’at tutuñ. 126r/20-21 (Ata 1997-I: 177).

5. “Uçalarıña köterip kaçtılar, cühüdler tuydılar, kelip ölügni kördiler, silâhların alıp (21) **eğerdiler**, kimerseni bulmadılar. 127v/21 (Ata 1997-I: 328).

6. “... (8) boğuz üçün imânıni eligdin çıkarmasunlar, tıp şeytânıni nefis ve hevâmı **eğermesünler** (9) şekk ve şerikge inanmasunlar...” 236v/8-9 (Ata 1997-I: 342).

7. “... mendin kırtuluñ, cenâzemni ‘avratlar **eğermesünler**, müs[ülmânlar] yığlamasunlar, meni öğmesünler, ...” 239v/18 (Ata 1997-I: 347).

8. “ Şâm vilâyetinde erdim, ün (13) işittim ki يا اوه النار **eğerü bardım** bireğini kördüm, ...” 240v/13 (Ata 1997-I: 349).

Yukarıdaki örneklerde *eğer-* fiili, *eğerü bar-* biçimlerinin dışında, zorunlu ögesine belirtme durumu eki yüklemiş geçişli bir fiildir. *eğerü bar-* örneklerinde ise *eğer-* fiili -u zarf-fiil ekiyle genişleyerek, zarf kategorisine yükselmiş ve durum yükleme özelliğini kaybederek kalıplaşmıştır.

14. yüzyılda Harezmi sahasında kaleme alınan *Mu’înü’l-Murîd*’de, EAT *eyermek* fiili, /d/li olarak *eder-* biçiminde geçmektedir:

“17b/3 İrâdet murîddın tilek kiterür / Murîd mu tilegin tilin **ederür** (ادارور) (Toparlı1988: 271/2; s.55).

Toparlı (1988) tarafından “Dizin”e *eder-* biçiminde alınan bu fiilin anlamı ‘takip etmek, kovalamak, aramak’ olarak verilmiştir (Toparlı 1988: 132). Ancak EAT *eyermek* fiilinin, yukarıdaki bütün Harezmi sahasına ait eserlerdeki örnekleri dikkate alınarak, *Mu’înü’l-Murîd* için *eğer-* (= EDPT: 67a) olarak kurulmalıdır.

EAT *eyermek* fiili, tarihî Türk lehçelerinde ilkin Harezmi sahası eseri olarak kabul edilen Kutb’un *Husrev ü Şirin*’adlı mesnevisinde /y/li olarak, *ijär-* biçiminde geçmektedir:

“ijär- ‘tropić, wytropić, dogonić’, 118 *tāzī atlıy bilä münsäm ijärmäz* ‘gdybym nawet

dosiadł (rączego) konia arabskiego, ni dogoni'. MKaš. *ädärmäk* 'aufsuchen, verfolgen; jagen (Mann sein Recht, Hund den Hirsch)', ATGr. *idär-, itär-* 'folgen, nachlaufen' etc." (Zajaczkowski 1961: 58).

### Kıpçak Türkçesi metinlerinde;

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinin bilimsel yayınlarından derleme yoluyla oluşturulan *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü* (2003) adlı eserde, R. Toparlı vd. (2003), EAT *eyermek* fiilini, bu metinleri yayımlayanların okuyuşlarına bağlı olarak, birbirinden farklı madde başları altında almışlardır:

1. “**eyert-** İçini dışını iyice araştırıp aslına ermek (İH= *El-İdrâk Haşiyesi*)” (Toparlı vd. 2003: 78).

2. “**ıyar-** Uydurmak (TZ= *Et-Tuhfetü 'z-Zekiyye Fi 'l-Lügati 't-Türkiyye*)” (Toparlı vd. 2003: 103).

*Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*'nde hiçbir değerlendirmeye tabi tutmadan Besim Atalay'ın *Etuhtet-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye*'deki **ıyar-** 'uydurmak' okuyuşunu esas almışlardır.<sup>5</sup> Ancak Clauson, B. Atalay'ın *ıyar-* okuyuşunu *éyer-* (*Tuh.* 10a.8) olarak düzeltmiştir (Clauson 1972: 67a).

*Et-Tuhfetü 'z-Zekiyye fi 'l-Lügati 't-Türkiyye*'nin 1968 Taşkent baskısında, EAT *eyermek* fiilinin bu metindeki örneği doğru okunmuştur:

“ایاردی -یجاردی (бййсунмоқ)” (S.M. Mutallibov 1968: 35).

Ancak, *Et-Tuhfetü 'z-Zekiyye fi 'l-Lügati 't-Türkiyye*'nin 1978 yılında yine Taşkent'te E.İ. Fazylov ve M.T. Zijaevaja tarafından yapılan yayınında, EAT *eyer-* fiili, B. Atalay (1945) okuyuşuna bağlı alınarak, *ıyar-* biçiminde transkripsiyon edilmiştir:

“ыйарды- следовать, идти; подчиняться, повиноваться, 968” (E.İ. Fazylov ve M.T. Zijaevaja 1978: 110).

### 1.5. Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde;

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinin söz varlığını içeren *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*'nde *eyertmek* fiili ve türevleri yer almamaktadır. Oysa bu söz varlığı Abdullatif İbn Melek tarafından düzenlenen *Lugat-i Ferišteoğlu*'nda iki yerde geçmektedir:

<sup>5</sup> “ایاردی **ıyardı** (uydurdu) s.18 ve Dizin: “**ıyar-** = **uydurmak**. Krş.: *Caf., U. ıdar-* = *takip etmek, uymak. -dı 10a.-8*” (Atalay 1945: 175).

“475 Tecessüs ayırtmak, tesellül sıvışmak” (Muhtar:1993: 54) Nüsha farklarında “475. yırtmak ET: eyertmek AH” (Muhtar 1993: 54).<sup>6</sup> İki nüshada *eyertmek* olarak geçen bu kelime, tenkitli metin bölümünde Muhtar tarafından *ayırtmak* olarak verilmiş ve “Dizin” bölümüne de تجسس *tecessüs*: *Ayırtmak* 475 (s. 65) olarak alınmıştır.

*Lugat-ı Ferišteoğlu*’nda *eyertmek* kelimesi yine Arapça *faḥş* kelimesinin karşılığı olarak da geçmektedir:

“122. Faḥş ayırtmak, Zād azuk, Burma çölmek, zayn güç” (Muhtar 1993: 36). Nitekim Dizin bölümüne de فحص Faḥş: *Ayırtmak* 122 olarak alınan kelime *eyertmek* fiili olmalıdır. Bu örnekler Muhtar tarafından tıpkıbasımı verilen H. 904 tarihli *Lugat-ı Ferišteoğlu*’nun Süeymaniye K., Ayasofya, Emin Ülgen Bölümü, K. 1832/4 nolu nüshasında da Arap harfleriyle فحص ایرتمك (122); تجسس ایرتمك biçiminde geçmektedir.

*eyertmek* fiili *Ahterî-i Kebîr*de de geçmektedir, ancak bu Arapça-Türkçe sözlüğün taşbaskısında bu kelimenin eski harfli biçimi yanlış dizildiğinden fiil okunamamış ve *Tarama Sözlüğü*’ne geçmemiştir.”

Eski Anadolu Türkçesinin önemli sözlüklerinden biri olan Afyon Karahisarlı Mustafa Ahterî’nin 1545 (H. 952)te düzenlediği Arapça-Türkçe sözlüğünde de *eyertmek* fiilini tanımlayabiliyoruz. Türkiye ve yurtdışı kütüphanelerinde pek çok yazması bulunan bu sözlüğün 1905 (1323) yılında İstanbul’da Arif Efendi matbaasında basılan nüshası, *Tarama Sözlüğü* için İshak Refet Işıtman tarafından taranmıştır. Ancak gerek bu matbu baskılarındaki yanlış dizgilerden, gerekse tarayanın okuyamaması sonucu, bu kelime ile ilgili tanıklar *Tarama Sözlüğü*’nde yer almamıştır. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesindeki el yazmaları nüshalarından yaptığımız inceleme sonucunda *eyertmek* fiilini üç ayrı yerde tespit edebildik:

“*(الفحص) eyertmek (أيرتمك) baḥş etmek, segirtmek, sıçaramak*” 146a (DTCF Ktp. İ.S.II/1893); 435a/1-2 (DTCF Ktp. MO/II).

“*(التجسس) cüstlamak ve eyertmek (أيرتمك)*” 38a/12-13 (DTCF Ktp. İ.S.II/1893); 95a/3 (DTCF Ktp. MO/II).

“*(التفحص) eyertmek (أيرتمك) tefṭiṣ etmek*” 46b/16 (DTCF Ktp. İ.S.II/1893); 114b/13 (DTCF Ktp. MO/II).

<sup>6</sup> A: Süeymaniye K., Ayasofya, Emin Ülgen Bölümü, K. 1832/4 (H. 904).; E: Süeymaniye Esad Efendi Bölümü 3258; H: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Numarasız Nüsha. T: Topkapı Sarayı, K. T. 1182. (H. 956).

Ahterî-i Kebîr'in Matba'a-i Âmire 1310 baskısında yukarıdaki Arapça kelimelerin karşılıkları şu şekilde verilmiştir:

“*eyertmek* (آيرتمك) *bağış etmek, segirtmek; sıçramak*” (Ahterî-i Kebîr-II: 112c.)

“*eyertmek* (آيرتمك) *câsûslamak ve eyertmek* (التجسس).” (Ahterî-i Kebîr-I: 124bc.)

“*ayarmak* (آيرمق) *teftiş etmek*” (Ahterî-i Kebîr-I: 154a.)

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, Ahterî-i Kebîr'in elyazmadan matbu biçime aktarılmasında eseri hazırlayan tarafından bazı örneklerde *eyertmek* fiili okunamamış ve en yakın imlaya çevrilmiştir. Bu sebeple tarihî metinlerde yaşayan bu fiil, başta Osmanlı Türkçesi ve Tarihî Türkiye Türkçesinin söz varlığını içeren sözlüklerde yer almamıştır. Osmanlı sahasında Şeyh Süleyman Efendi-i Buhârî tarafından kaleme alınan *Lügat Çagatay ve Türkî Osmânî* (1298) adlı sözlükte *igärmäk* (ايكارمك) ‘iğzâl etmek, eğirmek, dönmek, takip etmek, çarh, kerdiş’ (s. 55a) fiili geçmektedir. R. Arat da *Atabetü'l-Hakayık*'ta geçen *eğergeren* kelimesini tanıklamak için 105 nolu notta Ş. Süleyman Efendinin sözlüğünde geçen *iger-* fiiline işaret eder (Arat 1992: 147). Ancak Ş. Süleyman Efendi'nin sözlüğünde *iger-<egir-* ‘(yün) eğirmek; çevirmek, dönmek’ [‘to turn’ (Trans. and Intarns.) Clauson 1972: 113ba-b] ile *iyer-<éder-* ‘takip etmek’ fiili birbirine karıştırılmıştır. Bu türden kontaminasyon örnekleri tarihî ve çağdaş Türk dili sözlüklerinde oldukça çoktur. EAT *eyertmek* fiili, Çağdaş Özbek Türkçesinde *iyermoq* (иярмоқ) *dial.* ‘эграмоқ’ (s.346b) (arkasından gitmek, izinden yürümek, takip etmek) anlamında geçmektedir. Aynı fiilin –*t-* ekiyle genişletilmiş biçimi de *iyertmoq* (ияртмоқ) *iyermoq fl. ort. n.* (s. 346b) olarak verilmiş ve ikisinin de aynı çatıda olduğu belirtilmiştir. Yani buradaki –*t-* genişlemesinin tıpkı EAT *eyertmek~eyermek* fiilinde olduğu gibi herhangi bir kategori fonksiyonu yoktur.

Sonuç olarak *éder-> eyer->EAT eyert-* fiili tarihî metinlerimizde varlığını sürdürmüş, ancak metin yayımı yapan kişilerce Türkçenin tarihî ses bilgisi özellikleri iyi bilinmediğinden söz konusu fiili metinlerde okuyamamışlar ve bu söz varlığını, ona en yakın olan benzer imladaki kelimelerle karıştırmışlardır. Tarihî metinlerde yaptığımız karşılaştırma sonucunda, *eyer-* fiilinin Eski Anadolu Türkçesi döneminde de devam ettiğini ve bugün yazı dilinde olmasa da Anadolu ağızlarında yaşadığını görebiliyoruz.

**Kaynaklar**

- AFYON KARAHİSARLI MUSTAFA, *Ahterî-i Kebîr* (H.996). Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, İsmail Saib-II/1893 nr. Yazma.
- *Ahterî-i Kebîr* (tarihsiz). Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, M. Ozak-II/925 nr. Yazma.
- ARAT, Reşid Rahmeti (1979a). *Kutadgu Bilig I Metin*. (1. baskı 1947), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. baskı.
- (1979b). *Kutadgu Bilig III İndeks*. (haz. Kemal Eraslan - Osman F. Sertkaya - Nuri Yüce), İstanbul: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay.: 47, Seri: IV-Sayı: A 12.
- (1992). *Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki, Atabetü'l-Hakayık*. (1. baskı 1951). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 32, 2. baskı.
- ATA, Aysu (1997). *Nâşirü'd-Dîn bin Burhânü'd- Dîn Rabgûzî, Kışaşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları)-I: Giriş-Metin-Tıpkıbasım; II: Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 681-1.
- (2004). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası): Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 854.
- BANG, W. Und Gabain A. Von (1931). *Analytischer Index Zu Den Fünf Ersten Stücken Der Türkischen Turfan-Texte*. Berlin: Verlag Der Akademie Der Wissenschaften In Kommission Bei Walter De Gruyter U. Co.
- BOROVKOV, A. K. (2002). *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XII: Yüzyıllar)*. (çev. Halil İbrahim Usta ve Ebülfez Amanoğlu), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınlar: 811.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 3. baskı.
- CLAUSON, Sir Gerard (1974). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford At The Clarendon Press.
- CROWLEY, Terry (1998). *An Introduction to Historical Linguistics*, Oxford-Melbourne-New York: Auckland Oxford University Press.
- ÇAĞATAY, Saadet (1945). *Altun Yaruktan İki Parça*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No. 46, Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü No. 7.
- DANKOFF, Robert. *Maḥmūd al-Kāš arī, Compendium of The Turkic Dialects (Dīwānu Luyāt at-Turk)*, Part-I (1982); Part-II (1984); Part-III (1985), Harvard University.



- DTS: *Drevnetjurkskix Slovar'* (1969). (Redactory: V.M. Nadaljev, D.M. Nasilov, Ê. R. Tenişev, A. M. Şerbak), Leningrad: Akademija Nauk SSSR Institut Jazykoznanija.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (1984). *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-*. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- ERDAL, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon*, II vol., Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye* (1945). (çev. Besim Atalay), İstanbul: T.D.K. C.II.21.
- FAZYLOV, E.İ. ve Zijaevaja, M.T. (1978). *İzyskannyj dar Tjurkskomu Jazyku: (Grammatičeskij traktat XIV v. na arabskom jazyke)*. Taşkent: İzdatel'stvo "Fan" Uzbekskoj SSR.
- GABAİN, A. Von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. (çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 532.
- GADJİEVA, N. Z-Serebrennikov B. A. (1986). *Sravnitel'no-İstoričeskaja Grammatika Tjurkskix Jazykov: Sintaksis*. (Otvetstvennyj redaktor : Ê. P. Tenişev), Moskva: Akademija Nauk SSSR Institut Jazykoznanija.
- HOCK, Hans Henrich (1991). *Principles of Historical Linguistics, Second revised and updated edition*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter
- İZBUDAK, Velet (1989). *El-İdrâk Haşiyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 27, 2.baskı.
- KAYA, Ceval (1994). *Uygurca Altun Yaruk: Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 607.
- MUHTAR, Cemal (1993). *İki Kur'an Sözlüğü Luğat-ı Ferišteoğlu ve Luğat-ı Kânûn-ı İlâhî*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları Nu. 67.
- MUTALLİBOV, S.M. (1968). *Attuxfatuz Zakijatu Filluğatit Turkija: [Turkij Til (Qipčeq Tili) Xaqida Nojob Tuxfa]*. Toşkent: Üzbekiston SSR "Fan" Naşrijoti.
- RÄSÄNEN, Martti (1969). *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türkischen Sprachen*. Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII, 1.
- SEVORTJAN, Ê. V. (1974). *Êtimologičeskij Slovar' Tjurkskix Jazykov*. Moskva: Akademija Nauk SSSR Institut Jazykoznanija.
- Sravnitel'no-İstoričeskaja Grammatika Tjurkskix Jazykov: Fonetika* (1984). (Otvetstvennyj redaktor : Ê. P. Tenişev), Moskva: Akademija Nauk SSSR Institut Jazykoznanija.
- Sravnitel'no-İstoričeskaja Grammatika Tjurkskix Jazykov: Leksika* (2001). vtoroe izdanie, (Otvetstvennyj redaktor : Ê. P. Tenişev), Moskva: Rossijskaja Akademija Nauk Institut Jazykoznanija.



- Sravnitel'no-İstoričeskaja Grammatika Tjurkskix Jazykov: Morfologija* (1988). (Otvetstvennyj redaktor : Ê. P. Tenišev), Moskva: Akademija Nauk SSSR Institut Jazykoznanija.
- ŞEYH SÜLEYMAN EFENDİ-İ BUHÂRÎ (1298). *Lügat Çağatay ve Türkî Osmânî*. İstanbul: Mihrân Matbaası.
- Tarama Sözlüğü I-VIII* (1988). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 212, 2. baskı .
- TEKİN, Talat (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*. (yay. Mehmet Ölmez), Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9.
- (1989). *XI. Yüzyıl Türk Şiiri: Divānu Lüğāti't-Türk'teki Manzum Parçalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 541.
- TİETZE, Andreas (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı A-E, I*, İstanbul-Wien: Simurg.
- Tolkovyj Slovar' Uzbekskogo Jazyka I-II* (1981). (Pod Redakt. Z. M. Magrufova), Moskva: Akademija Nauk Uzbekckoj SSR Institut Jazyka i Literaturny Imeni A. S. Puškina.
- TOPARLI, Recep (1988). *Mu'înü'l-Mürîd*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları: 15.
- , Vural, Hanifi ve Karaatlı, Recep (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 835.
- TRASK, R.L. (1995s). *Language Change*. Londaon and New York: Routledge, Reprinted.
- YUSUF HAS HÂCİB (1994). *Kutadgu Bilig II*. (çev. Reşid Rahmeti Arat), (1. baskı 1959). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. baskı.
- ZAJĄCZKOWSKI, A. (1961). *Najstarsza Wersja Tureska Husräv u Širîn Quṭba, Csęść III: Słownik*, Warszawa: Polska Akademia Nauk, Komitet Orientalistyczny.